

«АД ТЭКСТУ ДА ХРАНАТОПА»: НАЦЫЯНАЛЬНАЯ СВЯДОМАСЦЬ
У ЭСЭІСТЫЦЫ П. В. ВАСЮЧЭНКІ

“Перадусім беларус рэальны сёння творца гісторыі...”

Частка ўступная, ушанавальная

Пятро Васільевіч Васючэнка – наш знакамiты калега, piсьменник, драматург, эсэiст.... Ён быў i вучоным, i чалавекам творчай прафесii, i бацькам, мужам, дзядулем, сябрам – i ў пэўным сэнсе админiстратарам, менеджарам... Але перш за ўсё – гэта быў Чалавек з самай вялікай i прыгожа накрэсленай літары: спачувальны, добры, мiралюбiвы i дружалюбны, спагадлівы, чэсны i справядлівы, чуллівы i сцiплы, гатовы ўсiм прыйсцi на дапамогу, не трымаючы крыўды нi на кога.

Гэты артыкул павiнен быць навуковым, даследчыцкiм. Ён такiм i з’яўляецца, за выключэннем гэтай уступнай часткi, што прысвечана выказванню пасмяротных слоў падзякi, павагi i пашаны да гэтага адметнага чалавека. Калi мы разам адзначалi 60-годдзе Пятра Васільевiча ў лiтаратурным музеi iм. М. Багдановiча ў Траецкiм прадмесцi, мы ўсе заўважылi, што Пятро Васільевiч гучаў неяк самотна, ды i настрой нават той часткi казкi пра паноў Кубліцкага ды Заблоцкага быў занадта фiласофска-элегiчны i, як аказалася, прароцкi.

Пятро Васільевiч Васючэнка менавіта гэта i пакiнуў нам: сваю фiласофию, свае прароцтвы. Кажуць, Бог найперш забiрае лепшых з нас... Чаму? Адзiн з адказаў на гэтае адвечнае пытанне знаходзiм у Святым Пiсаннi, у розных яго кнiгах. Узгадваецца бiблейскi сцiх: «бо Господзь, Бог твой, Які сярод цябе, ёсць Бог руплівец» (Другi закон 6:15). Як бачым, у перакладзе на беларускую мову Бог называецца руплівым. Аднак у рускамоўнай версii – «ревнивый»; у англа-

моўных версіях Старога Запавету – «jealous». Так, гэта слова набывае ў перакладзе іншае адценне. Напрыклад, можна ўгадаць пратэстоўны верш Эмілі Дзікінсан, амерыканскай паэтки-рамантыка:

God is indeed a jealous God –
He cannot bear to see
That we had rather not with Him
But with each other play [6].

*Бог, сапраўды, раўнівы Бог –
Нясцёртна ўсведамляць,
Яму, што нам паміж сабой
Мілей, чым на нябёсах...*

Беларуская версія – не «раўнівы», а «руплівы», вельмі трапна датычыцца нашага Пятра Васільевіча... Таму што Бог, мабыць, паклапаціўся аб ім, лепшым з нас, даўшы і нам зразумець, што за скарбы нам пакінуты, што, можа, каштоўнасць нацыянальна-культурнай спадчыны толькі тады мы і пачынаем усведамляць, калі сыходзяць лепшыя скарбнікі...

Частка асноўная, навукова-даследчая

Кніга Пятра Васільевіча Васючэнкі «Ад тэксту да хранатопа» (2009) часмусьці мала ўзгадваецца ў біяграфічных звестках, дзе аўтары-даследчыкі [5] аддаюць перавагу такім гучным творам, як зборнікі прозы «Белы мурашнік» (1993), «Прыгоды аднаго губашлёпа» (1999), кнігі казак «Прыгоды паноў Кубліцкага і Заблоцкага» (1997) і «Жылі-былі паны Кубліцкі ды Заблоцкі» (2003), зборнік п'ес «Маленькі збраяносец» (1999), літаратуразнаўчыя манаграфіі «Драматургія і час» (1991), «Драматургічная спадчына Янкі Купалы» (1994), «Пошукі страчанага дзяцінства» (1995), «Сучасная беларуская драматургія» (2000), «Беларуская літаратура XX стагоддзя і сімвалізм» (2004), зборнік літаратурна-крытычных прац «Адлюстраванні першатвора» (2004), даведнік «Вялікія пісьменнікі XX стагоддзя» (2002), «Каляровая затока» (2008), зборнік вершаў (бестыярыі) «Піраміда Ліннея» (2008). «Ад тэксту да хранатопа» – гэта арыгінальны зборнік артыкулаў, эсэ і пятрогліфаў – унікальнай афарыстычнай праявінай формы, што сцісла і трапна перадае максімы думкі, філасофскія ідэі і канцэнтраваныя згусткі пачуццяў. Згодна аўтару, «сутнасць пятрогліфаў – іх фрагментарнасць і арганізаванасць. Пятрогліфы можна параўнаць з металічным пілаваннем, якое шыхтуецца ў магутным полі інтэлекту» [1, с. 151].

Па-першае, мяне скарыў ужо асабісты прысвячальны надпіс і аўтограф Пятра Васільевіча на маім экзэмпляры кнігі, што сведчыў пра тую неверагодную аўру пісьменніка-філосафа з прадбачніцкай свядомасцю і дзіцячай душой: «Вельміпаважанай Марыне Станіславаўне з пажаданнем дабрабыту і шчасця ў прасторы Вашага жыцця, з вераю ў моц літаратуры».

Па-другое, выклікае гуманітарна-філалагічную зацікаўленасць асабліва трэцяя частка гэтай кнігі, якая мае загаловак «Выніковыя эсэ» (дзве першыя – гэта літаратурна-крытычныя артыкулы, азагалоўленыя «Трансцэндэнтальныя класікі» і «Анатомія аднаго шэдэўра»). Я засяроджуся менавіта на названай апошняй частцы, каб дапамагчы нам зноў зразумець і пашырыць свае веды аб самой канцэпцыі нацыянальнай свядомасці. Гэтая частка кнігі складаецца ў сваю чаргу таксама з трох раздзелаў: «Беларус вачыма беларуса», «Пятрогліфы» і тытульнага эсэ «Ад тэксту да хранатопа».

Спынімся на «дыялогах» пра беларуса – менавіта дыялогах, таму што па мастацкай форме гэтыя культурніцка-філасофскія разважанні пададзены на манер платонаўскіх дыялогаў, якія ў параўнанні з іншымі нарatywнымі стра-тэгіямі вызначаюцца даволі запэўніваючай «формай аповеду» як адказу на пытанне, але якая страціла сваю сакратаўскую дыялектычнасць, як лічыць даследчык Д. Ю. Дарафееў [3]. У раздзеле «Беларус вачыма беларуса» аўтар вязде дыялогі-апаведы з «мілай маскоўскай знаёмай». І гэтыя дыялогі – платонаўскія па сваёй прыродзе, таму што не маюць мэтай паказаць роўнасную барацьбу розных кропак бачання, а накіраваныя на давядзенне пазіцыі аўтара праз адказы на пытанні маскоўскай суразмоўцы. Гэтаму ёсць апраўданне: суразмоўца не мае адказу на свае пытанні – яна хоча пачуць іх ад аўтара, аднак, парадаксальна, як піша П. Васючэнка, «Найболей, па-мойму, яна любіць ставіць пытанні і не слухаць адказы на іх» [1, с. 122].

Тэматыка ўсяго першага раздзела трэцяй часткі прысвечана нацыянальнай свядомасці, асэнсаванню і ідэнтыфікацыі беларуса як прадстаўніка нацыі і нацыі як асаблівай этнічнай адзінкі ў глабальным кантэксце. П. Васючэнка ў гэтай частцы спасылаецца і на выкарыстанне раней надрукаванага ў суаўтарстве з І. А. Бурдзялёвай артыкула «Укрыжаваная Беларусь» [2]. Таму аналіз тэксту будзе ў пэўнай ступені адносіцца і да суаўтаркі названага артыкула. Першай значнай і цікавай думкай наконт асэнсавання сябе як асобнай нацыі з'яўляецца погляд на траістую іпастась беларуса: міфалагізаванага (надзеленага праз міф такімі якасцямі, як «звышчярплінасць, звышталеранцыя, забітасць, затурканасць, прыгнечанасць, мужыцкасць, бясконца адданасць большаму брату» [1, с. 123]); беларуса гістарычнага, «які жыў за часамі паўстанняў, войнаў і лакальных боек, сыходзіў у падполле, вылазіў з сутарэння, біўся з ворагам твар у твар, паміраў, адраджаўся, цяпеў, ненавідзеў, дараваў, словам, адыгрываў сваю непаўторную ролю ў гістарычнай драме» [1, с. 123]; і беларуса рэальнага, які «пажыў за Саветамі», «пасмакаваў незалежнасці», «звыкся ўжо з тым, што жыве ў незалежнай дзяржаве» [1, с. 123].

Разглядаючы розныя міфы наконт антрапалагічных вымярэнняў беларуса, аўтар заяўляе, што «Беларусь – краіна волатаў і снайпераў» [1, с. 125], узгадваючы найперш спартыўныя дасягненні ў біятлоне і шпурлянні ядра, молата, дыска...

Так, кожны невялічкі дыялогавы апавед асвятляе той ці іншы бок нацыянальнай самасвядомасці – і гэта заўсёды разгорнуты адказ на пытанне «маскоўскай знаёмай», аздоблены спасылкамі на мноства твораў беларускай літаратуры (Я. Купала, В. Ластоўскі, М. Багдановіч, А. Міцкевіч, П. Броўка, В. Быкаў, У. Караткевіч, І. Мележ, М. Гарэцкі і інш.), ды і не толькі беларускай: узгадваюцца Ф. Дастаеўскі, М. Някрасаў, М. Дабралюбаў ды інш.). Практычна на ўсе пытанні, што задае аўтару яго суразмоўца, знаходзяцца адказы ў знакамітых творах. Так, напрыклад, неперадавальны, неперакладальны сэнс паняцця «тутэйшыя» тлумачаць героі аднаіменнай п'есы Я. Купалы, а каштоўнасць асабістай хаты як нейкага аксіялагічнага складальніка – багушэвіцкі Мацей Бурачок. Далей у «Пятрогліфах» аўтар разважае: «Калі абломаўшчына – нацыянальная хвароба расейцаў, дык тутэйшасць – нашаю хваробай. Яны сваімі балячкамі ганарацца, а чаму б і нам не?» [1, с. 153].

Непаўторныя, іранічна-гумарыстычныя метафары – гэта адметная рыса не толькі Васючэнка-пісьменніка, але і Васючэнка-эсэіста. «Беларусы – хобіты еўрапейскага лесу, – піша ён, – што хаваюцца ў цень ад саміх сябе» [1, с. 125]. Так ён вызначае асаблівую рысу нацыянальнай свядомасці – някідкасць, пакрыёмнасць,

нежаданне неяк вылучацца з асяроддзя і паміж іншых народаў. «Беларус – дзіця плённага шлюбу зямлі і вады» [1, с. 140], – піша аўтар, калі разважае пра архетыпічны вобраз балота, дрыгвы, багны. Гэты вобраз становіцца неад’емнай часткай псіхалогіі. Таму «рызыкаўна выпрабоўваць вонкава спакойную, непрадказальную стыхію» [1, с. 141]. Прадаўжэннем гэтага вобраза з’яўляецца яшчэ адна яскравая разгорнутая метафара падземнага возера, альбо вады, што адышла ад балота ўглыб зямных недраў. «Так і з беларускім духам, – мудра сцвярджае Васючэнка-філосаф. – Яго засыпаюць жвірам, заганяюць у падземныя лабірынты, і ніхто не ведае, дзе ён паўстане далей. Ён неўміручы. Ён гэтая блукаючая вада» [1, с. 140].

Адным з найцікавейшых назіранняў над нацыянальнай псіхалогіяй беларуса ў кнізе П. Васючэнка з’яўляюцца, на мой погляд, інтуітыўна зробленыя высновы адносна гумару і самаіроніі. Так, напрыклад, псіхатэрапеўты час ад часу робяць пераканаўчыя высновы пра тое, што адсутнасць пачуцця гумару, няздатнасць да самаіроніі з’яўляюцца сімптомамі хворай псіхікі і парушэнняў асобы. «Чувство юмора традиционно считается атрибутом здоровья и психологического благополучия, – піша прафесійны медыцынскі часопіс. – При психических заболеваниях способность шутить и воспринимать юмор страдает» [4]. У гэтай сувязі ў раздзеле «Беларус сярод іншых» узгадваюцца розныя формы самаіроніі, і адна з іх асабліва адметная. Гэта пацвельванне – «мяккая, гуманная, ачышчальная тэрапія смехам» [1, с. 143]. Гэта здаровы і бяспечны спосаб існавання самасвядомасці сярод міфаў і неадэкватнага ўспрыняцця іншаземцамі (тое, што традыцыйна прыпісваюць беларусам, гэта «правінцыялізм, вясковасць, ксенафобія, звышцярплінасць, звышпамяркоўнасць, здрадлівасць» [1, с. 144]), сярод перыядычнага генацыду, знішчэння нацыі – Расійскай імперыяй, затым – сталінізмам, фашысцкімі захопнікамі... І тут П. Васючэнка зноў звяртаецца да сваіх бездакорных метафар, даючы азначэнне самаіроніі: «гэта памахванне, ківанне, гульня бізуном. Удару няма. Шкадуючы іншых, няўжо беларус будзе сцябаць самога сябе?» [1, с. 143]. Васючэнкаўскія метафары часам выразна алузіўныя: «Лекар ва ўяўленні беларуса – гэта тутэйшы Харон, які перапраўляе людзей у апраметную і ніколі – адтуль» [1, с. 146]. Так вызначае адносіны да лекавання П. Васючэнка, таму што нават дыскурс бальніцы, шпіталя сведчыць аб неўтаймаванасці імкнення беларуса да нейкай дзейнасці. Так, у бальніцы людзі не «ляжаць», а «ноўдаюцца, поўзаюць, цягаюцца, мадзеюць, чаўрэюць...» [1, с. 146].

Так паступова і запаволена эсэ П. Васючэнка ствараюць вельмі ясны і адчувальны вобраз такога абстрактнага паняцця, як нацыянальная свядомасць: з дапамогай платонаўскага дыялогу, метафар і алузіяў, іроніі і архетыпаў. Прычым вобраз самасвядомасці беларуса як зацёртага дзесьці паміж міфалагізаваным, гістарычным і рэальным, тутэйшага волата і снайпера ў мужчынскім абліччы і гарэзлівай, незалежнай і зменлівай прыгажуні – у жаночым, вобраз чалавека, які не ўяўляе сябе без сваёй хаты і сваёй ежы (бульбы) на стале, добрага суседа і ідэальнага працаўніка з цьмянымі «зрадніцкімі» схільнасцямі, але толькі ў адносінах да тых, «пад кім» ён схіляе спіну, самаіранічны, самадастатковы, веруючы ў зёлкі, малітву, гарэлку або гумар – вось гэты вобраз-характар паўстае не зацвярдзелым і не застыўшым у часе. Гэты вобраз аказваецца дынамічным. П. Васючэнка піша, што беларус ясна асэнсоўвае і новыя варункі XXI стагоддзя, прыжыцца ў якіх «рэальнаму беларусу дапамагаюць такія яго прыроджаныя якасці, як цягавітасць, прагматызм, жывучасць, эўрыстычнасць мыслення, пакрыёмнасць існавання» [1, с. 148].

Частка заключная, аптымістычная

Мастацкая і эсэістычная спадчына П. В. Васючэнкі будзе, безумоўна, яшчэ вывучацца і даследавацца. Яна знойдзе яшчэ чытачоў на розных мовах, як знайшла іх ужо ў перакладах на англійскую, балгарскую, нямецкую, польскую, рускую, славацкую і чэшскую мовы.

Здаецца, што філасофская разважлівасць П. Васючэнкі паслужыць таксама далейшаму развіццю нацыянальнай свядомасці і нацыянальнай ідэі. «Часам думаю, што ўсе хваробы пайшлі ад гэтай звычкі – існаваць угнуўшыся ды шоргаючы. Не абмінулі гэтае хваробы многія народы, у тым ліку і мы, грэшныя. Праходзіць час, і людзі выпроставаюцца, бо кожнай хваробе пакладзены канец. Беларусы ж паводле ментальнасці настроены на неўміручасць, бо яны, як кажа філосаф Валянцін Акудовіч, абраныя вечнасцю» [1, с. 147].

ЛІТАРАТУРА

1. *Васючэнка, П. В.* Ад тэксту да хранатопа : артыкулы, эсэ, пятрогліфы / П. В. Васючэнка. – Мінск : Галіяфы, 2009. – 200 с.
2. *Васючэнка, П. В.* Укрываваная Беларусь / П. В. Васючэнка, І. А. Бурдзялёва // Камунікат [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://kamunikat.org/download.php?item=2051-11.html&pubref=2051>. – Дата доступу: 10.01.2021.
3. *Дорофеев, Д. Ю.* Диалектические диалоги Платона и философия диалога и бытия в XX веке / Д. Ю. Дорофеев // Cyberleninka [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/dialekticheskie-dialogi-platona-i-filosofiya-dialoga-i-bytiya-v-hh-veke>. – Дата доступа: 10.01.2021.
4. *Иванова, Е. М.* Психопатология и чувство юмора / Е. М. Иванова, С. Н. Ениколопов // Трудный пациент. Журнал для врачей [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://t-pacient.ru/articles/6443/>. – Дата доступа: 10.01.2021.
5. Камунікат [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: https://kamunikat.org/Vasiuczenka_Piatro.html. – Дата доступу: 10.01.2021.
6. *Dickinson, E.* God is indeed a jealous God / E. Dickinson // Famous Poets and Poems [Electronic Resource]. – Mode of Access: http://famouspoetsandpoems.com/poets/emily_dickinson/poems/6213. – Date of Access: 10.01.2021.